

**PREPORUKE
O SOCIJALNOJ UKLJUČENOSTI
OSOBA S INVALIDITETOM
I MENTALNIM POTEŠKOĆAMA
U BOSNI I HERCEGOVINI**

Preporuke o socijalnoj uključenosti osoba s invaliditetom i mentalnim poteškoćama u Bosni i Hercegovini

---

Sarajevo, 2019. godine

Nakladnik:

Caritas Bosne i Hercegovine
Mehmed bega Kapetanovića Ljubušaka 6
BiH - 71000 Sarajevo

Za nakladnika:

Mons. mr. sc. Tomo Knežević, ravnatelj

Priredio:

Miroslav Valenta

Uredničko vijeće:

Prof. dr. Lejla Kafedžić, Sanja Horvat, Bojan Šošić, Miroslav Valenta

Grafički dizajn i tisak:

Visia d.o.o.

Lektura i prijevod:

Kongresni Servisni Centar Sarajevo

Naklada:

150 primjeraka

Sadržaj

Uvod	7
Pristupačnost	9
Diskriminacija i po osnovu invaliditeta	9
Deinstitucionalizacija	10
Pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama	11
Obrazovanje	12
Zapošljavanje	14
Suradnja s civilnim društvom.	15
Žene s invaliditetom	16
Nasilje nad osobama s invaliditetom	16
Zakonski okvir.	18
Politike i strategije	18
Literatura:	19

Uvod

Caritas Bosne i Hercegovine u suradnji s mrežom Caritasa u Jugoistočnoj Europi provodi projekt pod nazivom **SOCIETIES** (*Support Of CSOs In Empowering Technical skills, Inclusion of people with disabilities and EU standards in Southeast Europe/Potpura udrugama civilnog društva u osnaživanju tehničkih vještina, socijalnom uključivanju osoba s invaliditetom¹ i u primjeni standarda EU u Jugoistočnoj Europi*).

Projekt **SOCIETIES** provodi 16 partnerskih organizacija u 5 zemalja Jugoistočne Europe: Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo² i Srbija, uz potporu stručnjaka iz Italije i Bugarske. U Bosni i Hercegovini projekt se provodi u suradnji s Udruženjem za uzajamnu pomoć u duševnoj nevolji TK „Fenix“, uz potporu Federalnog ministarstva zdravstva, Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske te Centra za mentalno zdravlje Vitez.

Svrha projekta je osnažiti mrežu i udruge civilnog društva za sudjelovanje u javnoj raspravi i dijalogu s vlastima, povećavajući njihovu stručnost i znanje kako bi utjecali na procese donošenja odluka te unaprijedili i promicali politike socijalnog uključivanja.

Projekt je započeo 2016. godine, a predviđeno trajanje je do konca 2019. godine. Projekt je financiran sredstvima Europske unije, u okviru programa Program potpore razvoju civilnog društva i medija 2014.- 2015. - Potpora regionalnim tematskim mrežama organizacija civilnog društva.

U sklopu projekta **SOCIETIES**, Caritas Bosne i Hercegovine pokrenuo je proces formiranja radnih skupina za socijalnu uključenost. Cilj ovih radnih skupina bio je unaprijediti sudjelovanje i ulogu organizacija civilnog društva u procesu donošenja odluka te razmijeniti znanja i iskustva ovih udruga i organizacija s javnim institucijama o procesima socijalne uključenosti osoba s invaliditetom i korespondirajućih socijalnih politika.

S tim u vezi, Caritas BiH je organizirao sastanke radnih skupina u Sarajevu, Tuzli i Mostaru. Različite radne skupine su osnovane kako bi se osigurala ravnopravna zastupljenost udruga i organizacija iz različitih dijelova BiH, s ciljem prikupljanja preporuka iz različitih sfera, kako mentalnog zdravlja, tako i općih potreba osoba s invaliditetom.

Projektni partner, Udruženje Fenix, preuzelo je upravljanje radnom skupinom u Tuzli koja je radila na izradi prijedloga i preporuka u oblasti mentalnog zdravlja. Radne skupine u Sarajevu i Mostaru su uglavnom bile fokusirane na osobe s invaliditetom općenito, a organizirane su pod vodstvom Caritasa BiH. U radu ovih skupina sudjelovalo je 40 predstavnika udruga civilnog društva koji djeluju na području invaliditeta i mentalnog zdravlja te 19 predstavnika javnih ustanova i institucija.

1 Sukladno UN Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom: Osobe s invaliditetom obuhvaćaju osobe koje imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja u sadejstvu s različitim barijerama mogu otežati puno i efektivno sudjelovanje ovih osoba u društvu na osnovu jednakosti sa drugima.

2 U skladu s rezolucijom VS UN 1244/99

* **Napomena:** svi izrazi koji se koriste u tekstu, a imaju rodno značenje, bez obzira jesu li korišteni u muškom ili ženskom rodu, obuhvaćaju na jednak način i muški i ženski rod.

Rezultat rada ovih radnih skupina je dokument ***Preporuke o socijalnoj uključenosti osoba s invaliditetom i mentalnim poteškoćama u Bosni i Hercegovini***, koji sadrži više od 50 preporuka za unaprjeđenje procesa socijalnog uključivanja osoba s invaliditetom i osoba s mentalnim poteškoćama u oblasti pristupačnosti, suzbijanja diskriminacije i stigme, deinstitucionalizacije, usluga socijalne i zdravstvene skrbi, zapošljavanja i razvoja socijalnih poduzeća, uloge organizacija civilnog društva, važećeg zakonodavstva, uloge obitelji i zajednice u osnaživanju osoba s invaliditetom i osoba s mentalnim poteškoćama.

Caritas Bosne i Hercegovine je kreirane zaključke i preporuke predstavio koncem studenog 2019. godine u Sarajevu, na Nacionalnom forumu "*Socijalna inkluzija osoba s invaliditetom i osoba s mentalnim poteškoćama*", koji je okupio više od 100 sudionika, predstavnika udruga civilnog društva koje djeluju na području invaliditeta i mentalnog zdravlja te predstavnike institucija iz cijele Bosne i Hercegovine. Tijekom Forumu su prikupljeni dodatni komentari i preporuke, a finalni dokument će biti dostavljen donosiocima odluka kao doprinos kreiranju politika, propisa i unaprjeđenju praksi u oblasti socijalne skrbi ovih osjetljivih skupina.

Sanja Horvat, voditeljica projekta

Pristupačnost

Pristupačnost predstavlja jedan od preduvjeta uključivanja osoba s invaliditetom u život zajednice na ravnopravnoj osnovi s ostalim građanima, a podrazumijeva pristupačnost fizičkog okoliša, prijevoza, informacija i komunikacija, uključujući informacijske i komunikacijske tehnologije i sustave te ostale sadržaje i usluge otvorene ili namijenjene javnosti.

U Bosni i Hercegovini postoji zakonska regulativa sukladna članku 9. UN Konvencije, međutim vrlo mali broj objekata, posebice onih koji imaju javnu namjenu, je u potpunosti ili djelomično pristupačan. Osobama s invaliditetom je često otežan pristup čak i zdravstvenim ustanovama. Naročito problem u osiguravanju arhitektonske pristupačnosti predstavlja nedosljedna primjena zakonskih rješenja i podzakonskih propisa te nepostojanje adekvatnih sankcija za prekršioce propisanih normi.

Preporuke:

- Načiniti sveobuhvatnu strategiju pristupačnosti uz dosljednu primjenu svih standarda pristupačnosti prostora i usluga s jasnim obvezama za sve sudionike procesa, uključujući i sankcije za njihovo nepoštivanje (osigurati sredstva za provođenje mjera pristupačnosti i prilagođavanje objekata javnih ustanova, uklanjanje arhitektonskih barijera te osigurati da se javni transport učini pristupačnim za OSI).
- Osigurati ravnopravno sudjelovanje osoba s invaliditetom u izbornom procesu (arhitektonske barijere, izorno zakonodavstvo, pomoć u procesu glasovanja, prilagođeni izborni materijali).

Diskriminacija i po osnovu invaliditeta

Osobe s invaliditetom spadaju u jednu od najranjivijih skupina društva u Bosni i Hercegovini s brojnim poteškoćama u ostvarivanju svojih prava. One pripadaju skupini koja je među najizloženijim diskriminaciji u brojnim oblastima: zapošljavanju, nejednakom pristupu različitim uslugama (obrazovnim, zdravstvenim, socijalnoj skrbi) i pravima te u svakodnevnom životu općenito. Najveći problem s kojim se osobe s invaliditetom suočavaju, posebice u BiH jeste diskriminacija po osnovu/podrijetlu invaliditeta - ratni vojnici invalidi imaju prednost nad civilnim i drugim osobama s invaliditetom. Ova diskriminacija je utvrđena i kroz normativnu analizu zakonskih okvira na svim razinama. Značajne razlike su u načinu utvrđivanja invaliditeta, određivanju stupnja invaliditeta kao osnove za stjecanje prava, kao i razlike u obujmu prava. Diskriminacija je najuočljivija u novčanim poticajima, kroz sustav socijalne skrbi, zatim u ostvarivanju prava na zdravstvene usluge te medicinska i ortopedska pomagala.

Preporuke:

- Uskladiti zakonska rješenja i propise na svim razinama vlasti s ciljem ukidanja diskriminatorne prakse na osnovu UZROKA nastanka invaliditeta (posebice između ratnih i neratnih invalida).
- Osigurati institucionalni mehanizam za utvrđivanje statusa osoba s invaliditetom i usvojiti jedinstvene kriterije procjene statusa osoba s invaliditetom, bez obzira na uzrok invalidnosti (medicinski model).
- Sve razine vlasti moraju poduzeti mjere i aktivnosti na podizanju svijesti društva o pravima osoba s invaliditetom s ciljem borbe protiv stereotipa, predrasuda, diskriminacije, stigme i autostigme (uključujući razvijanje kapaciteta i svijest pojedinaca i organizacija osoba s invaliditetom o njihovim pravima i mehanizmima skrbi).

Deinstitucionalizacija

Proces deinstitucionalizacije podrazumijeva postupno zatvaranje velikih ustanova skrbi i preseljenje korisnika u zajednicu, uz adekvatnu potporu i pružanje socijalne skrbi i medicinskih usluga korisnicima u zajednici umjesto u institucijama.

Život u zajednici ponekad podrazumijeva povratak u primarnu obitelj, ali češće se odnosi na preseljenje u posebno organizirane stambene zajednice u kojima živi manji broj osoba. Ovaj složen proces podrazumijeva niz dionika, počevši od najviše državne razine pa do samih korisnika s njihovim specifičnim potrebama.

Koncept deinstitucionalizacije osoba s invaliditetom nije novi ni za organizacije civilnog društva, niti za lokalne institucije u Bosni i Hercegovini. Započet je službeno prije više od deset godina, u okviru različitih strategija ministarstava i lokalnih vlasti u zdravstvu i socijalnoj skrbi a podrazumijeva postupno zatvaranje velikih zajedničkih specijaliziranih stambenih ustanova (psihijatrijske bolnice, socijalni zavodi za osobe s invaliditetom) kao i razvoj usluga u zajednici (usluge dnevnog boravka/kućne njege, zaštićene stambene jedinice, socijalna poduzeća za uključivanje u rad). Ipak, razina provedbe ovih reformi nije na zavidnom nivou te je temeljni i dominantni model brige za osobe s invaliditetom i dalje institucionalno zbrinjavanje. Trenutačno je napredak načinjen jedino u sektoru zdravstva, gdje su osobama s invaliditetom pristupačne usluge koje pružaju centri za mentalno zdravlje (CMZ) kao i centri za rehabilitaciju u zajednici (CBR).

S druge strane, velik broj organizacija civilnog društva je aktivan u procesima deinstitucionalizacije pružanjem usluga u zajednici za veliki broj korisnika, ali uz ograničene kapacitete i usluge zbog nedostatka finansijskih sredstava i sustavne potpore (većinom se radi o dnevnim centrima, radionicama za radnu terapiju i slično, dok su usluge stanovanja i uključivanja u rad ograničene).

Preporuke:

- Usvojiti sveobuhvatnu strategiju deinstitucionalizacije (FBiH siječanj 2019. godine te RS) s definiranim jasnim mjerama i uz dovoljno sredstava.
- U okviru strategije definirati obvezu institucija vlasti na lokalnoj razini da razviju programe socijalnog stanovanja i stanovanja u zajednici uz podršku za osobe s invaliditetom te da osiguraju sredstva za njihovu provedbu.
- Maksimalan naglasak staviti na adekvatnu operacionalizaciju ispunjavanja standarda korištenja alternativnih metoda umjesto izolacije i obuzdavanja kao načina za suzbijanje potencijalnih kriza.

Pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama

Zakonska regulativa oblasti socijalne politike u Bosni i Hercegovini regulirana je na entitetskoj razini. Zbog specifičnog uređenja Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH), ova oblast je u zajedničkoj nadležnosti FBiH i županija, što znači da FBiH utvrđuje načela i osnovne principe, a županije svojim propisima detaljnije uređuju konkretna prava i načine njihovog ostvarivanja. Pored entitetskih ministarstava, oblast socijalne skrbi se uređuje i putem centara za socijalni rad i općinskih službi socijalne skrbi.

Cjelokupni institucionalni okvir za provedbu propisa o pravima, potpori i skrbi osoba s invaliditetom je različit i složen, budući da se prava ovih osoba ostvaruju po nekoliko zakona i na više različitih razina.

Zakonima iz oblasti socijalne politike u oba entiteta je zabranjena diskriminacija po osnovu invalidnosti prilikom ostvarivanja prava na socijalnu skrb. Ipak, u praktičnom ostvarivanju pojedinačnih prava iz oblasti socijalne skrbi, osobe s invaliditetom izložene su raznim oblicima diskriminacije na osnovu uzroka, nastanka i teritorijalnog principa (različita prava, obujam i mogućnost ostvarenja ovisе o mjestu prebivališta). Obuhvat korisnika i novčani iznosi su također izuzetno neujednačeni te je evidentna diskriminacija između osoba s ratnim i neratnim invaliditetom koje ostvaruju različita prava na novčanu naknadu, u ovisnosti o procijenjenog postotka invaliditeta. U procjeni invaliditeta također dolazi do poteškoća, budući da se u Bosni i Hercegovini još uvijek primjenjuje medicinski model i primjenjuju stari (diskriminirajući) pravilnici za utvrđivanje stupnja oštećenja, a ne socijalni. Zbog toga dolazi do različitih ocjena, mišljenja i nalaza od strane ljekarskih komisija Instituta za medicinsko vještačenje zdravstvenog stanja, koji su posebno vidljivi kod korištenja prava na tuđu njegu i pomoć. Pored redovite materijalne potpore osobama s invaliditetom, koja se ne može smatrati posve nedovoljnom, kvaliteta života osoba s invaliditetom godinama nije bitno unaprijeđena te su osobe s invaliditetom u najvećem broju socijalno isključene i najvećim dijelom briga obitelji. Još uvijek ne postoji sustav socijalnih usluga, servisa potpore za osobe s invaliditetom, niti se sustavno radi na uklanjanju arhitektonskih i komunikacijskih barijera i uspostavljanju prilagođenog okruženja. Činjenica je da je reforma sustava socijalne skrbi u Bosni i Hercegovini neophodna i da bi ista morala biti korjenita ako se ozbiljno razmišlja o ljudskim pravima na prvom mjestu te o dosljednoj primjeni svih usvojenih međunarodnih dokumenata. Dosadašnje aktivnosti i „reformе“ ne pokazuju naznake nikakvog napretka u reguliranju ove oblasti.

Svim građanima u Bosni i Hercegovini se jamči neotuđivo pravo na ostvarivanje zdravstvene skrbi, pristupačne zdravstvene usluge, standardne kvalitete jednakog sadržaja, što uključuje i osobe s invaliditetom. Zakonska regulativa ove oblasti zabranjuje diskriminaciju različitih kategorija, međutim u praksi postoje značajne razlike. Usluge u oblasti zdravstva nisu jednako dostupne svim osobama s invaliditetom. Većina ustanova primarne zdravstvene skrbi u urbanim i ruralnim sredinama su fizički nepristupačne, čime se osobama s invaliditetom znatno otežava pristup. Najveći problemi javljaju se prilikom kupovine lijekova ili ortopedskih pomagala, jer je pravo na korištenje uvjetovano medicinskim indikacijama i prebivalištem, što zbog različitih razina nadležnosti dovodi do neujednačenog pristupa. Stomatološke usluge za djecu i odrasle s intelektualnim invaliditetom su još uvijek nedostupne u svim javnim stomatološkim ordinacijama. Određeni pomaci su načinjeni kroz uspostavu centara za mentalno zdravlje i centara za fizikalnu rehabilitaciju, kao službe u zajednici pri domovima zdravlja. S obzirom na dosadašnje uspjehe na planu akreditacije i praćenja kvalitete pružanja usluga u službama za zaštitu mentalnog zdravlja, preporučljivo je uložiti dodatne napore kako bi se prepoznali i opisali modeli rada pojedinih aktera na planu zaštite mentalnog zdravlja.

Preporuke:

- Standardizirati usluge socijalne skrbi u zajednici za osobe s invaliditetom te inicirati veći broj i raznovrsnost usluga socijalne skrbi u zajednici za osobe s invaliditetom te izdvojiti dodatna sredstva za njihovu provedbu.
- Osigurati preduvjete za samostalni život osoba s invaliditetom kroz uspostavu/razvijanje sustava potpore za osobe s invaliditetom uvođenjem usluga personalne asistencije te osigurati adekvatna proračunska sredstva za financiranje ovih usluga u lokalnim zajednicama.
- Dodatno precizirati kriterije za dodjelu pomagala te osigurati dodatna sredstva za njihovu nabavku i redovitu zamjenu.
- Uvesti standardizirani sustav licenciranja pružatelja usluga socijalne skrbi – povećati ulogu organizacija civilnog društva, odnosno korisničkih udruženja u ovoj oblasti.
- Angažirati raspoložive resurse svih aktera uključenih u zaštitu mentalnog zdravlja u aktivnosti aktivne promocije zdravih životnih stilova i načina funkcioniranja u različitim oblastima za koje postoje pozitivna znanja da podižu kvalitetu života na individualnoj i obiteljskoj razini te jačaju mogućnosti odupiranja razvoju smetnji u mentalnom zdravlju.
- Uspostaviti formalne primjere dobre prakse kao centara izvrsnosti te osigurati profesionalnu potporu i superviziju za službe za zaštitu mentalnog zdravlja;

Obrazovanje

U Bosni i Hercegovini pravo na obrazovanje pod jednakim uvjetima je zajamčeno svim građanima. Zakonodavstvo kojim se regulira oblast obrazovanja su zakoni o predškolskom odgoju i obrazovanju, osnovnom i srednjem obrazovanju i zakoni o visokom obrazovanju. Zakonske obveze propisuju inkluzivno obrazovanje kroz izradu individualiziranih obrazovnih programa usklađenih sa psiho-fizičkim mogućnostima djece i mladih s invaliditetom, međutim isti zakonski okviri propisuju mogućnost obrazovanja u specijalnim školama za djecu s poteškoćama u razvoju u slučajevima kada obrazovanje u redovnim obrazovnim institucijama nije moguće. U nedostatku resursa za potporu inkluzivnom obrazovanju i nerazvijenoj

svijesti o potrebi uključenja osoba s invaliditetom u redovito obrazovanje, nadležni najčešće pribjegavaju osiguranju obrazovanja u specijalnim školama. Drastični primjeri diskriminacije i isključivanja iz procesa obrazovanja najočigledniji su kod djece i osoba s težim invaliditetom, s intelektualnim poteškoćama i u autističnom spektru, dok u najvećem broju redovitih škola arhitektonske barijere nisu otklonjene. Uslijed nedostatka tumača znakovnog jezika i drugih pomagača u nastavi, kao i uslijed nedostatka literature na Brailleovom pismu ili u drugim tehnikama dostupnim za slijepu i slabovidnu osobu, kod osoba s invaliditetom sa senzornim smetnjama sužen je spektar zanimanja za koja se mogu obrazovati na srednjoškolskoj i visokoškolskoj razini. Uz zakonsko normiranje jednakog prava na obrazovanje i inkluzivno obrazovanje za djecu/osobe s invaliditetom, u Bosni i Hercegovini je još na snazi sustav obrazovanja djece s invaliditetom i u redovnim i specijalnim školama. Praktična primjena inkluzivnog obrazovanja, zbog nedostatka podzakonskih propisa, još uvijek nije omogućena. U praksi nisu stvoreni preduvjeti da se zakonska rješenja provedu, jer podzakonskim aktima nije osigurano pristupačno okruženje, odgovarajuća ortopedska, tehnička i druga pomagala, nastavna sredstva i udžbenici te asistenti u nastavi, niti se u proračunima planiraju posebna sredstva za ove namjene.

Preporuke:

- Usvojiti strategiju o inkluzivnom obrazovanju u redovnom obrazovnom sustavu kao i u proračunima na svim razinama vlasti nadležnim za obrazovanje planirati potreban iznos za kvalitetnu provedbu inkluzivnog obrazovanja.
- Zakonima i drugim podzakonskim aktima na svim razinama vlasti regulirati uspostavu sustava pružanja usluga asistenata u nastavi kao potporu procesu inkluzije djece i osoba s invaliditetom u opći sustav obrazovanja te razviti program osposobljavanja osobnih asistenata i asistenata u nastavi za ovu ulogu. (osigurati sredstva za ovu namjenu).
- Osigurati dodatna sredstva za potporu inkluzivnog obrazovanja (arhitektonska pristupačnost, neophodna ortopedska i nastavna pomagala, prilagođeni materijali i inkluzivni nastavni planovi i programi).
- Osigurati kvalitetan sustav kontekstualne pedagoške opservacije djece i kreiranja prilagođenih programa u skladu s potrebama konkretnog djeteta.
- Prilagoditi nastavne planove i programe fakulteta (npr. inkluzivnog obrazovanje za buduće nastavnike, i programe obuke za postojeće nastavno osoblje uz adekvatna sredstva) te kreirati program stručnog usavršavanja nastavnika i stručnih suradnika kojim će se osigurati kontinuirani profesionalni razvoj i unaprjeđenje kompetencija za odgojno-obrazovni rad u inkluzivnom okruženju.
- Razviti i provoditi stručne obrazovne programe za odrasle osobe s invaliditetom koje ne postoje u obrazovnoj ponudi, a za koje postoji potražnja na tržištu rada.
- Razvijati kompetencije osobama s invaliditetom iz oblasti tržišta rada, aktivnog traženja posla i „soft-skills kompetencija“ kroz realizaciju neformalnih obuka.

Zapošljavanje

Zapošljavanje osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini karakterizira nedostatak kvalitetnog provođenja zakonskih legislativa, diskriminacija, stereotipi i predrasude te obrazovanje koje nije usklađeno s potrebama tržišta rada.

U oblasti rada i zapošljavanja postoje posebni zakoni koji detaljno reguliraju profesionalnu rehabilitaciju, osposobljavanje i zapošljavanje osoba s invaliditetom te poticajne mjere za poslodavce koji zapošljavaju osobe s invaliditetom uključujući i osiguranje sredstava za njihovu provedbu. Sukladno navedenim zakonima, osobe s invaliditetom se mogu zaposliti na otvorenom tržištu rada pod općim i pod posebnim uvjetima u poduzećima koja su za te namjene posebno osnovana.

Zakonska rješenja predviđaju kvotni sustav zapošljavanja osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu, a za neizvršavanje ove obaveze poslodavci su dužni uplatiti dio sredstava u fondove za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom. Prikupljena sredstva fondovi koriste za provedbu programa zapošljavanja i stimulativnih mjera za zapošljavanje osoba s invaliditetom. U provedbi navedenih mjera javljaju se određeni problemi kao što su nepostojanje jasne definicije osoba s invaliditetom, nedostatak preciznih evidencija o zaposlenim i nezaposlenim osobama s invaliditetom, nedostatan nadzor nad ispunjavanjem propisanih kvota ili plaćanje propisanih obveza od strane poslodavaca. Pored navedenih problema, tu su i nedostatak obrazovanja, edukacije i stručne kvalifikacije osoba s invaliditetom, stigma i predrasude poslodavaca prema osobama s invaliditetom, autostigma samih osoba s invaliditetom i nedostatak informiranosti o mogućnostima zapošljavanja, visoka opća stopa nezaposlenosti, niska produktivnost gospodarstva, nestabilan i neprivačlan poslovni ambijent itd. Poseban aspekt predstavlja nedostatak zakonske regulative o socijalnom poduzetništvu, iako je socijalno poduzetništvo prepoznato kao mogućnost povećanja stupnja zaposlenosti osoba s invaliditetom. Zakonska regulativa može omogućiti okvir unutar kojeg je moguće razvijati modele socijalnog poduzetništva i pokretanje poslovnih djelatnosti po povoljnim uvjetima, a u kojima će osobe s invaliditetom imati mogućnost za rad i profesionalnu rehabilitaciju. Zakoni u Bosni i Hercegovini prepoznaju tzv. „zaštitne radionice“ ali ovi oblici i dalje imaju jednake financijske i porezne obveze. Trenutačno postoji određeni broj organizacija civilnog društva koje provode aktivnosti koje se po svom identitetu i načinu rada mogu kategorizirati kao socijalna poduzeća. To su poslovne djelatnosti koje su osnovale udruge ili savezi osoba s invaliditetom, odnosno nevladine organizacije koje rade s osobama s invaliditetom. U sklopu takvih poslovnih djelatnosti zaposlenici su većinom, ali ne samo, osobe s invaliditetom, a sam ostvareni profit se koristi za razvoj poduzeća, nova zapošljavanja ili za financiranje socijalnih, obrazovnih ili zdravstvenih usluga za osobe s invaliditetom.

Preporuke:

- Službe zapošljavanja trebale bi uspostaviti jedinstvenu evidenciju osoba s invaliditetom.
- Potrebno je razvijati nove aktivne i inovativne mjere za zapošljavanje osoba s invaliditetom, uz potporu organizacija civilnog društva u kreiranje ovih mjera.
- Izdvojiti dodatna financijska sredstva za zapošljavanje osoba s invaliditetom te programe poticaja zapošljavanja.
- Razvijati pripravničke i mentorske programe za osobe s invaliditetom kako bi mogle steći radno iskustvo i razviti potrebne kompetencije za određeno radno mjesto.
- Sve razine vlasti trebaju poticati zapošljavanje osoba s invaliditetom kroz posebne propise i odluke, odnosno kroz mjere pozitivne diskriminacije.

- U suradnji s organizacijama osoba s invaliditetom, djelovati na motiviranju samih osoba s invaliditetom da se aktivnije uključe na tržište rada te djelovati na podizanju svijesti društva o važnosti zapošljavanja osoba s invaliditetom kao jednakopravnih članova društva posebice među poslodavcima.
- Donijeti zakon o socijalnom poduzetništvu s posebno definiranim zakonskim rješenjima prilagođenim osobama s invaliditetom – mjere za smanjenje nezaposlenosti osoba s invaliditetom i održivost organizacija osoba s invaliditetom.

Suradnja s civilnim društvom

Nedostatno prepoznavanje značaja organizacija civilnog društva, nedostatak njihove trajne uključenosti u proces kreiranja politika i nedostatak mehanizama financijske potpore za njihovo djelovanje je evidentan problem u Bosni i Hercegovini. Iako su mnoge organizacije civilnog društva u Bosni i Hercegovini pokazale svoju sposobnost borbe protiv diskriminacije i promicanja održivih politika i praksi socijalne uključenosti osoba s invaliditetom, njihovo uključivanje u procese donošenja odluka je povremeno. Još uvijek su nedostatni mehanizmi za trajni socijalni dijalog između organizacija civilnog društva i javnih institucija, iako određeni zakonski okviri predviđaju ove strukture, međutim njihovo djelovanje je još uvijek nedostatno. Mehanizmi socijalne i radne uključenosti osoba s invaliditetom koje promoviraju i provode organizacije civilnog društva, kao što su modeli usluga u zajednici i socijalna poduzeća, mogli bi olakšati preraspodjelu resursa i povoljniju transformaciju institucionaliziranog sustava socijalne skrbi, međutim ove inicijative nisu dovoljno prepoznate niti financijski potpomognute. Dodatno, nedostaju efikasni i transparentni mehanizmi financijske potpore djelovanju organizacija civilnog društva koji bi omogućili njihovu održivost.

Preporuke:

- Usvojiti formalne i transparentne mehanizme za redovite konzultacije s organizacijama osoba s invaliditetom na svim razinama vlasti (olakšati uključivanje organizacija osoba s invaliditetom u izradu zakonskih rješenja, strategija, politika i planova).
- Načiniti sveobuhvatnu analizu zakonskih i podzakonskih rješenja te definirati izmjene u konzultacijama s organizacijama osoba s invaliditetom.
- Sve razine vlasti u suradnji s organizacijama osoba s invaliditetom moraju poduzeti mjere i aktivnosti na podizanju svijesti društva o pravima osoba s invaliditetom, s ciljem borbe protiv stereotipa, predrasuda, diskriminacije, stigme i autostigme osoba s invaliditetom (posebice među poslodavcima).
- Nastaviti pružati potporu izgradnji kapaciteta organizacija koje pružaju potporu osobama s invaliditetom.
- Promovirati primjere dobrih praksi djelovanja, posebice korisničkih udruženja i njihove suradnje s pojedinim ustanovama.
- Osigurati dovoljno proračunskih sredstava na svim razinama za aktivnosti organizacija osoba s invaliditetom, posebice za provođenje usluga u zajednici (licenciranje usluga na lokalnoj razini).
- Iskoristiti kapacitete organizacija civilnog društva kako bi se u sinergiji omogućio veći stupanj informiranosti osoba s invaliditetom, smanjila autostigmatizacija i stigmatizacija u zajednici te postiglo njihovo uključivanje u društvo.

Žene s invaliditetom

Žene s invaliditetom predstavljaju posebno ugroženu skupinu i višestruko su diskriminirane, često imaju manju razinu obrazovanja, teže pronalaze zaposlenje, otežano osnivaju obitelji, što u konačnici dovodi do veće isključenosti i izoliranosti iz društvenih tokova. Evidentno je pomanjkanje projekata i djelovanja organizacija civilnog društva usmjerenog na pružanje potpore i većeg uključivanja žena s invaliditetom u društvo. Politike i strategije u oblasti invalidnosti prepoznaju da se žene i djevojke s invaliditetom suočavaju s višestrukom diskriminacijom i isključenošću iz društva i propisuju mjere kojima se afirmiraju njihova prava i slobode. Međutim još uvijek nema evidentnih promjena niti u formalnom niti u praktičnom odnosu zajednice prema ženama i djevojkama s invaliditetom.

Preporuke:

- Pripremiti i implementirati mjere za postizanje rodne ravnopravnosti u svim segmentima ljudskog djelovanja.
- Primjenjivati odredbe Zakona o zabrani diskriminacije BiH u svim situacijama i na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine.
- Osigurati potporu obrazovanju žena s invaliditetom kroz izdvajanje finansijskih i materijalnih resursa.
- Osigurati sustav potpore za majke s invaliditetom kroz razvoj mreže roditeljskih asistenata, dnevnu brigu o djeci, pomoć u odgoju i sl.
- Djelovati na osnaživanju žena s invaliditetom na način da se obrazuju, volontiraju, zapošljavaju, budu majke i sl.
- Poduzeti aktivnosti senzibilizacije javnosti prema položaju žena s invaliditetom u bosanskohercegovačkom društvu s posebnim naglaskom na jačanju svijesti žena s invaliditetom o njihovim pravima i mogućnostima.

Nasilje nad osobama s invaliditetom

Osobe s invaliditetom su u velikoj mjeri izložene različitim vrstama nasilja, žene više od muškaraca, s tim da je psihološko nasilje (koje se ogleda u omalovažavanju, podcjenjivanju, vrijeđanju, prijetnjama, nepriznavanju ograničenja uzrokovanih invaliditetom) najzastupljeniji oblik nasilja prema osobama s invaliditetom. U velikoj mjeri je zastupljeno ekonomsko nasilje, a u značajnoj mjeri je prisutno zanemarivanje i ograničavanje kretanja. Siromaštvo, socijalna izoliranost, predrasude i nedostatak usluga u zajednici višestruko doprinose izloženosti osoba s invaliditetom kao društvene skupine i povećava rizik da budu žrtve nasilja.

Problem nasilja prema osobama s intelektualnim teškoćama je posebno kompleksan zbog toga što su ove osobe češće u nemogućnosti prepoznati nasilje, ali i verbalno artikulirati što se dogodilo. Okruženje u kojem postoji najveći rizik za nasilje prema osobama s intelektualnim teškoćama ovisi od stupnja intelektualnog oštećenja istih. Za osobe s lakšim intelektualnim teškoćama najviše rizika se krije u široj zajednici, a osobe s težim teškoćama su posebno izložene nasilju u institucijama za zbrinjavanje i u okviru obitelji.

Preporuke:

- Utvrditi razinu nasilja/zlostavljanja nad osobama s invaliditetom u različitim kontekstima te razviti mjere za prevenciju ovih situacija.
- Osigurati kontinuiranu obuku i informiranje osoba s invaliditetom o karakteristikama nasilja/zlostavljanja kako bi ga mogli prepoznati.
- Razviti raznovrsne i pristupačne mehanizme prijavljivanja nasilja te kontinuirano informirati javnost o istima.
- Osnažiti osobe s invaliditetom za samozastupanje i prijavu nasilja.
- Osigurati kontinuiranu obuku iz oblasti nasilja/zlostavljanja za odgajatelje/nastavnike i druge zaposlene u odgojno-obrazovnim ustanovama, centrima za socijalni rad i zdravstvenim ustanovama.
- Osnažiti organizacije civilnog društva koje zastupaju prava osoba s invaliditetom da prepoznaju i interviraju u situacijama nasilja.

Zakonski okvir

- Konvencija o pravima lica s invaliditetom (Sl. glasnik BiH – Međunarodni ugovori, 11/09);
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije (Sl. glasnik BiH, br. 66/16);
- Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama (Sl. novine FBiH, broj 37/01, 40/02, 52/11 i 14/13);
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica s invaliditetom (Sl. novine FBiH, br. 9/10);
- Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom (Sl. novine FBiH, broj: 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09);
- Zakon o socijalnoj zaštiti Republike Srpske (Sl. glasnik RS, br. 37/2012, 90/2016 i 94/2019);
- Zakon o zaštiti lica s mentalnim poremećajima (Sl. glasnik RS, broj 46/04);
- Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida (Sl. glasnik RS, broj: 98/04, 91/06, 12/09, 39/09);

Politike i strategije

- Politika u oblasti invalidnosti u BiH, Vijeće ministara BiH (Sl. glasnik BiH, 76/08.);
- Politika i Strategija za zaštitu i unaprjeđenje mentalnog zdravlja u Federaciji BiH 2012. - 2020., Vlada FBiH, Sarajevo 2012.
- Strategija deinstitucionalizacije i transformacije ustanova socijalne zaštite u FBiH 2014. - 2020., Vlada FBiH, Sarajevo 2013.
- Strategija za unaprjeđenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji BiH 2016. – 2021., Vlada FBiH, Sarajevo 2016.;
- Strategija unaprjeđenja društvenog položaja lica s invaliditetom u Republici Srpskoj 2017. –2026., Vlada RS, Banja Luka 2017.;
- Strategija razvoja mentalnog zdravlja u Republici Srpskoj 2017. – 2027., Vlada RS, 2016.;
- Politika unaprjeđenja zdravlja stanovništva Republike Srpske do 2020., Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, 2012.

Literatura:

- Analiza sustava javne skrbi u područjima invaliditeta i mentalnog zdravlja u BiH, Caritas BiH -projekt SOCIETIES, Sarajevo, 2016.
- Mapping Studija organizacija civilnog društva u BiH (pregled organizacija koje rade na socijalnoj uključenosti osoba s invaliditetom i osoba s mentalnim poteškoćama, uključujući procjenu njihovih potreba), Caritas BiH -projekt SOCIETIES, Sarajevo, 2016.
- Preporuke za zapošljavanje osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, Caritas BiH - projekt „POWER - Stvaranje novih mogućnosti za rad, zapošljavanje i profesionalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom“, Sarajevo, 2019.
- Istraživanje o obrazovnim potrebama osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, Caritas BiH u okviru projekta POWER u suradnji s Udruženjem žena s invaliditetom “Nika” (autorice: Tanja Mandić Đokić i Tatjana Žarković), Sarajevo, 2018.
- Istraživanje o mogućnostima zapošljavanja osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, Caritas BiH u okviru projekta POWER u suradnji s Fondacijom Infohouse (autorica: Emina Bečić), Sarajevo, 2018.
- Sistem socijalne zaštite - BiH i regija, Fondacija Centar za javno pravo Sarajevo, 2012.
- Izvješće o provođenju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Vijeće ministara BiH, Sarajevo, 2013.
- Alternativni izvještaj o primjeni Konvencije o pravima osoba s invaliditetom Ujedinjenih nacija za Bosnu i Hercegovinu, MyRight Bosni i Hercegovini (autorica: Lejla Somun-Krupalija), Sarajevo, 2014.
- Mi smo tu – Analiza trenutnog stanja svih lica s invaliditetom i mogućnost njihovog zapošljavanja i samozapošljavanja u BiH, Fondacija za socijalno uključivanje u BiH, Sarajevo, 2014.
- Diskriminacija i kako je prevazići?, Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2016.
- Analiza potreba, prava i položaja osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2017.
- Preporuke za dosljednu primjenu Zakona o zabrani diskriminacije BiH (ZZDBiH) u oblasti invalidnosti, Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini (autor: Elvira Bešlija) Sarajevo, 2017.
- Diskriminacija na osnovu invaliditeta u Bosni i Hercegovini: izazovi novih zakonskih rješenja, Analitika – Centar za društvena istraživanja (autorica Beker, K.), Sarajevo, 2017.
- Problemi socijalne inkluzije osoba s invaliditetom, Sabira Gadžo-Šašić, 2018.
- Prema Evropskoj Uniji - Preporuke za unaprjeđenje socijalnog uključivanja u BiH, Fondacija za socijalno uključivanje u Bosni i Hercegovini (autori dr. Žarko Papić, mr. sci. Maida Fetahagić), Sarajevo, 2019.
- Analiza stanja rodno zasnovanog nasilja prema osobama s invaliditetom u BiH, Koalicija “Neformalna grupa organizacija osoba s invaliditetom” regije Doboj (autorice: Tanja Mandić Đokić, Tatjana Žarković, Olga Stojković, Vera Bošković), Banja Luka, 2019.

Ova je publikacija urađena uz pomoć Europske unije.
Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost
Caritasa Bosne i Hercegovine
i ne predstavlja nužno stanovište Europske unije.

